

Hiedelmek és hipotézisek az uralisztikában

A címben jelzett két kategóriát természetesen ellentétpárként értelmezem: hiedelem az a nézet, amely nincs kellőképpen megokolva, hanem csak valamely jelenség nem eléggé megalapozott értelmezési lehetőségeként került be a tudományos köztudatba, míg a hipotézis teoretikus érvelés és nyelvi tények alapján valószínűsített értelmezési lehetőség, magyarázat. Mivel meglehetősen bonyolult e két véglet megítélése és értékelése, csak azoknak a problémáknak egy részére merek itt kitérni, amelyekkel magam is foglalkoztam. Mindig igyekszem úgy tárgyalni az általam vitathatónak tekintett elképzeléseket, azaz a hiedelmeket, hogy ellenpólusként (esetleg a mások által is vallott) — talán többé vagy kevésbé reális — hipotézist is bemutatom; e kettőt a jelenség (= látszat) és a lényeg megvalósulásaként értelmezem. Sietek megjegyezni, én magam is tudom, hogy talán szubjektívnek tűnő véleménynyilvánításommal nem feltétlenül mindenki ért egyet.

Leginkább olyan kérdésekről szólok, amelyek kapcsolatosak valamilyen formában a magyar nyelvvel, tehát anyanyelvünk ősi örökségéről is beszélni kívánok, noha nem is mindig direkt módon. Ezek a kérdések pedig a következők: 1. az esetrag és a birtokos személyjel eredeti (uráli/finnugor alapnyelvi) sorrendje, 2. az igekötő kora és eredete, 3. a magyar nyelv egy számnévi szerkezetével kapcsolatos vélekedések, 4. a jelző és jelzett szava közti kongruencia, 5. az ugor alapnyelv realitásának kérdése.

1. Az esetrag és a birtokos személyjel eredeti (uráli/finnugor alapnyelvi) sorrendje. — Az uráli alapnyelv fejlett casusrendszerrel rendelkezett, hat casusragot (nominativus: \emptyset , accusativus: $*-m$, genitivus: $*-n$, lativus: $*-k$, locativus: $*-nA$, ablativus: $*-tA$) bizonyosan rekonstruálhatunk. A személyjelölés mind az igén, mind a főnéven a három szám három személyében személyes névmási eredetű elemekkel történt. Uralisztikai szempontból fontos kérdés a birtokos paradigmában az esetrag és a személyjel sorrendisége. Korábbi kutatók után évekkal ezelőtt az én érdeklődésemet is felkeltette az a körülmény, hogy az uráli nyelvcsalád tagjai nem egységesegek az esetragok és a birtokos személyjelek egymáshoz viszonyított sorrendjének tekintetében. Ezzel a kérdéssel több dolgozatomban is foglalkoztam (A mondat szórendje és a morféma sorrendje közti összefüggés az uráliiban: NyK. 94. 1995: 89—117; Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache: HEIKKI LESKINEN red., Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars I. Jyväskylä, 1995. 53—82; Zur Frage nach dem Zusammenhang zwischen der Wortfolge im Satz und der Abfolge von Suffixen [am Beispiel der uralischen Sprachen]: BOHUMIL PALEK ed., Typology: Prototypes, Item Orderings and Universals. Proceedings of LP '96. Prague, 1997. 433—443; Még egyszer a casus- és possessivsuffixumok sorrendjéről: NyK. 99. 2002: 143—59), s megnyugtatónak éreztem, hogy nem sokkal korábban RAIJA BARTENS (Permiläiset / ja s -koaffiksit: Sananjalka 35. 1993: 23—42) is az enyémhez hasonló eredményre jutott; de

voltak más előzmények is, amelyekről később szólok. A következőkben dióhéjban ismertető nézetekkel kapcsolatban bizonyos ellenvélemények (TAPANI SALMINEN, Comments on László Honti's Paper „Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache”: HEIKKI LESKINEN — TÖNU SEILENTHAL ed., Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum VIII. Jyväskylä, 1996. 25—7; TIIT-REIN VIITSO, Comments on László Honti's Paper „Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache”: Uo. 28—33; EBERHARD WINKLER, Zur Reihung von Possessiv- und Kasussuffixen im Permischen und Tscheremissischen: FUM. 21—22. 1997—98: 219—25) is megfogalmazódtak.

Miről is van szó valójában? Az uráli nyelvcsalád tagjai háromféleképpen rendezik el az említett két suffixumtípust a főnévi alakokban:

1. RxCxPx: finnségi, erza-mordvin, északi szamojéd, pl. fi. *käde-ssä-ni* 'kezemben', vö. *käsi* (*käte-* ~ *käde-*) 'kéz', *-ssä* Cx, *-ni* PxSg1,

2. RxPxCx: ugor, pl. m. *kez-em-ben*,

3. RxCxPx ~ RxPxCx: moksa-mordvin, cseremisiz, permi és déli szamojéd nyelvek, pl. cser. *kið-em-ən* 'kezemnek a...' ~ *kið-əšt-em* 'kezemben', vö. *kit* (~*kið-*) 'kéz', *-em* PxSg1, *-ən* és *-əšt* Cx-ek.

A 3. csoport nyelveiben a helyzet ennél sokkal bonyolultabb:

a) Bizonyos casusragok a harmadik típusba tartozó nyelvekben mindkét sorrendiségben részt vehetnek, ilyen pl. a cser. dativus: *kið-em-län* ~ *kið-län-em* 'kezednek', vö. *kit* (~*kið-*) 'kéz', *-em* PxSg1, *-län* Cx. A PERLMUTTER által felállított hipotetikus sorrendi univerzálé szerint nincs olyan nyelv, amelyben a morféma sorrendje szabad lenne; ha két szóban ugyanazok a morféma szerepelnek, de különböző sorrendben, akkor azok különböznek egymástól a mélyszerkezetben (DAVID M. PERLMUTTER, Surface Structure Constraints in Syntax: Linguistic Inquiry 1. 1970. 234; idézi JORMA LUUTONEN, *βlak-* ja *lak-* monikon päätteiden ja possessiivisuffiksien vaihtelusta nominatiivimuotoisissa substantiiveissa: SIRKKA SAARINEN — JORMA LUUTONEN — EEVA HERRALA toim., *Systemi ja poikkeama. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi* 14. 5. Turun Yliopiston Suomalaisen ja Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turku, 1993. 97). A kétféle sorrendiség tényét közlő források nem szólnak arról, hogy a két különböző változat akár csak egy árnyalatnyival is eltérő jelentésű lenne a cseremisizben és a permi nyelvekben. Éppen ezért inkább arra gondolhatok, hogy a kettős sorrendiség ugyanazon suffixumok esetében átmeneti állapot, amely vagy azzal magyarázható, hogy az illető esetrag névutói eredetű, tehát viszonylag fiatal morféma, vagy azzal, hogy egy-egy testesebb esetrag a névutói eredetű, éppen ezért szintén testes esetrag analógiájára vált ingadozó sorrendűvé (ez utóbbira vö. BEREZKI GÁBOR, A cseremisiz nyelv történeti alaklata: *Studies in Linguistics of the Volga Region. Supplementum I. Debrecen, 2002. 57*).

b) Egyes esetragokkal más és más lehet a birtokos személyjel és az esetrag sorrendje az egyes személyekben a mordvinban, pl. M *valmä* 'ablak': *valmä-žə* (nom.)' ~ RxPxCx: *valmä-žə-n* 'ua. (acc.-gen.)' / *valmä-c* 'ablaka (nom.)' ~ RxCxPx: *valmä-n-c* 'ua. (acc.-gen.)'.

Vajon milyen alapnyelvi suffixumsorrendet lehet posztulálni abból a tényből kiindulva, hogy az uráli nyelvek egy részében az esetragok a birtokos személyjelek előtt foglalnak helyet (tehát: CxPx), másokban viszont PxCx a sorrend, megint másokban mindkét sorrend lehetséges? E kérdésre többen is az egyes suffixumok kialakulásának relatív kronológiájában vélték megtalálni a választ: úgy gondolták, hogy a mindkét sorrendet mutató nyelvekben a legősibb esetragok rendszerint a birtokos személyjelek előtt állnak, míg az újabb keletűek követik a birtokos személyjeleket, vagyis az uráli alapnyelvi sorrend is CxPx lehetett (mint pl. a finnben), az ettől való eltérések későbbi újítások. Ezek lényege: a finnségiben és a lappban a birtokos személyjelek valószínűleg fiatalabbak az

esetragoknál, vagyis a személyes névmások agglutinációja az esetragok kialakulását követően ment végbe. Az *l* elemű localisi casusok (megfelelők vannak a cseremiszből és a permiben) fiatalabbak a birtokos személyjeleknél, és eredetileg ezek a birtokos személyjelek után álltak. Így fel kell tenni, hogy ezen casusok esetében a többi casusbeli CxPx analógiájára kiegyenlítődésként történt. A cseremiszből PxCx a sorrend az *-m* accusativus- és az *-n* genitivusrag esetében, amely sorrendet TAULI a viszonylag fiatal esetragok körében teszi fel (VALTER TAULI, *The Sequence of the Possessive Suffix and the Case Suffix in the Uralian Languages: Orbis 2.* 1953: 400), bár ezek éppenséggel az uráli kori örökség részét képezik. TAULI szerint a permiben a cseremiszhöz hasonló a helyzet (i. m. 400—2); ehhez vö. „Die Reihenfolge der Suffixe in den Fällen der primären Kasus ... ist Kasussuffix + Possessivsuffix. Diese Tatsache weist ohne Zweifel darauf hin, daß die Agglutination der primären Kasussuffixe früher vor sich gegangen ist als die der Possessivsuffixe” (RÉDEI KÁROLY, *Geschichte der permischen Sprachen: DENIS SINOR ed., The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik. Leiden—New York—København—Köln, 1988.* 385); „Possessivsuffix + Kasussuffix ist die Reihenfolge im Falle des Akkusativs, obwohl er ein primäres Suffix ist” (uo. 386; hasonlóan T. E. UOTILA, *Zur Deklination der Personalpronomina in den permischen Sprachen: NyK.* 1936: 476). Az uráli alapnyelvre is CxPx sorrendet posztuláltak ennek a típusnak a viszonylagos gyakoriságára hivatkozva, vö. „A mai szamojéd, lapp és finn nyelvek eset- és személyragjainak majdnem azonos sorrendi: tő + esetrag + személyrag elhelyezkedése alapján Wiklund olyan véleményt alkotott, hogy csakis ezek a nyelvek tükrözhetik vissza az egyedüli ősi uráli sorrend-típust »... weil man im großen und ganzen die lappischen und finnischen Verhältnisse auch im Samojedischen wiederfindet und hieraus mit großer Sicherheit schließen kann, daß sie aus uralischer Zeit stammen, während der Wirrwarr der östlicheren fi. ugr. Sprachen ein Ergebnis späterer Entwicklung sein dürfte« (vö. *Stufenwechselstudien: Le Monde Oriental XIII,* 113; elfogadja Mark i. m. 251; Uotila: *NyK. L,* 476 stb.)” (GYÖRKE JÓZSEF, *Tő, képző, rag (szó- vagy jelrészlet): MNyTK.* 67. Bp., 1943. 194—5).

A finnugrisztikában elfogadott, hagyományos magyarázat szerint tehát a cseremiszből és a permi CxPx sorrend régi esetragokkal érvényesül, míg a PxCx az újabb keletűekkel jelentkezik. Szerintem ez aligha helytálló, hiszen éppen az uráli alapnyelvből származó **-m* accusativus- vagy **-n* genitivusrag és a birtokos személyjelek együttese mutat a volgai és a permi nyelvekben vagy ingadozó PxCx ~ CxPx sorrendet (az accusativus-genitivus a mordvinban) vagy a fenti magyarázattal ellentétes PxCx sorrendet (az accusativus a cseremiszből és a permi nyelvekben, a genitivus a cseremiszből). Az a magyarázat, mely szerint az accusativus- és a genitivusragos alakok a későbbi keletkezésű esetragos alakok PxCx sorrendjének analógiájára kerültek volna át a másodlagos sorrendbe, számomra azért nem túlságosan meggyőző, mert egy ilyen analógiás tendencia valószínűleg egységessé tette volna a sorrendezést az egész paradigmában, amint ez a finnben és az ugorban be is következett (igaz, ellentétes irányú kiegyenlítődésekkel).

E tarkaságot látva és elemezve BARTENS és én arra a következtetésre jutottunk, hogy a kettősség az uráli/finnugor alapnyelv korából származik, s a mindenkori (váltakozó) sorrendet a kétféle suffixum (Cx, ill. Px) szemantikai relevanciája, vagyis az szabta meg, melyik volt alkalmasabb determinálni a névszót, a denotatum jelölőjét a nyelven kívüli valósággal közelebbi kapcsolatba hozni: a grammatikai casusok esetében így PxCx, az adverbialisok esetében CxPx lehetett a sorrend (BARTENS i. m. 29; HONTI: *NyK.* 1995: 109—10, HEIKKI LESKINEN szerk. i. m. 76; majd JORMA LUUTONEN, *The Variation of Morphem Order in Mari Declension: MSFOu.* 226. 1997. 154 stb.).

Már majdnem húsz évvel korábban SEREBRENNIKOV expressis verbis elutasította a hagyományos nézetet, mert — mint írja — azok a formativumok, amelyek egy tárgy (предмет) minőségére utalnak, mindig a fő mögött helyezkednek el. E tekintetben a birtokos személyjelek a minőséget kifejező fogalmához közelítenek, így a PxCx az elsődleges (Б. А. СЕРЕБРЕННИКОВ, Вероятностные обоснования в компаративистике. Москва, 1974. 347). Sőt őszerinte a cseremiszi és a permi e kétféle sorrendje alapján az alábbi következtetések adódnak: a) a PxCx a természetesebb sorrend, ez az eredeti az uráli és az altaji nyelvcsaládban, b) a CxPx sorrend másodlagos, amely Px-es névutós szerkezetekben alakulhatott ki, s általánosult egyes nyelvekben minden casusban (pl. finn), vö. cser. *awa dene-m* 'anyámmal', zürj. *bat'dora-s* 'apjához'. Az alanyi-tárgyi casusok nem kapcsolódtak névutóval, ezért a cseremiszi és a permiben megmaradt az eredeti sorrend (SEREBRENNIKOV i. m. 327—9) — SEREBRENNIKOV ezen állítása valószínűleg további vizsgálatot igényel.

GALKIN már jóval a BARTENS—HONTI-féle magyarázat és SEREBRENNIKOV fejtegetései előtt mutatott rá arra, hogy az esetragok szemantikája is szerepet játszott a sorrendiségben: az alanyi-tárgyi esetragok esetében az alany és a tárgy (valakihez tartozás) került a figyelem középpontjába, ezért ilyenkor a birtokos személyjel megelőzi az esetragot. A térbeli viszonyokat jelölő esetragoknál a figyelem a helyre, irányra esik, ezért a sorrend is az esetragot emelte ki. A dativusban a PxCx sorrend, úgy tűnik, későbbi, az alanyi-tárgyi esetragok hatására jött létre, hiszen a dativus eredetileg lativus volt. A birtokos személyjel helye csak a finnugor alapnyelv felbomlása után rögzült (И. С. ГАЛКИН, Историческая грамматика марийского языка. Морфология. Часть I. Йошкар-Ола, 1964. 72—3). További adalék ehhez TUŽAROV megfigyelése: a cseremiszi az alanyi-tárgyi esetek (accusativus, genitivus, dativus), továbbá: comparativus, comitativus, abessivus PxCx sorrendűek, pl. *ača-m-əm* 'apámat', míg a localisi (azaz az adverbialis) esetek (locativus, lativus, adverbialis [= обстоятельствоный падеж] CxPx sorrendűek, pl. *pört-əšt-em* 'házamban'; kivételek a dativus (PxCx ~ CxPx), a locativus és a lativus T/1 és T/2 birtokos személyjellel bizonyos feltételek mellett (PxCx; Г. М. ТУЖАРОВ, Грамматические категории имени существительного в марийском языке. Йошкар-Ола, 1987. 71—2).

Ez az „eretnek” ötlet csírájában valójában ilyen vagy olyan (de részleteit tekintve nem elfogadható) formában már a korábbi szakirodalomban is felmerült, pl. GYÖRKE (i. m. 41—3) az accusativus és a genitivus esetében lehetségesnek vélte mindkét (ingadozó) sorrendet, a többiek esetében inkább CxPx sorrenddel számolt; FOKOS DÁVID (A névszóragozás történetéből: NyK. 1956: 87) mindkét sorrendet lehetségesnek vélte.

2. Az igekötő kora és eredete. — A magyar igekötőkkel kapcsolatban már a XIX. században felmerült a gondolat, hogy idegen minta hatására honosodtak meg. nézetekkel akkor BUDENZ szállt vitába (A magyar *meg* igekötőről: NyK. 1863: 161, 171—4), ZSIRAI pedig ezen igei kategóriánkat a szlávól értelmezni kívánt nézetekkel hadakozva írta meg nevezetes munkáját (Az obi-ugor igekötők. Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből. XXVI/3. Bp., 1933). Ennek ellenére a szláv, a germán és a latin igei prefixumokat látva időről időre többen is utalásszerű megjegyzésekben lehetségesnek vélik a magyar igekötőnek német (KIEFER FERENC, Az igeaspektus areális-típológiai szempontból: MNy. 1996: 268; Verbal prefixation in the Ugric languages from a typological-areal perspective: S. ELIASSON — E. H. JAHR ed., Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 100. Berlin—New York, 1997. 333; ANU NURK, On the origin of Finno-Ugric verbal prefixes. Fenno-Ugristica 20. Tartu, 1996: 78), szláv (WOLFGANG SCHLACHTER — PUSZTAY JÁ-

NOS, Morpho-semantische Untersuchung des ungarischen Verbalpräfixes *el-* [Auf dem Hintergrund deutscher Entsprechungen]. MNyTK. 167. Bp., 1983. 13; NURK: i. h., KIEFER: i. h.), latin (KIEFER: i. h.) befolyásra történt kialakulását. Meglepőnek érzem az olyan kijelentéseket, hogy a magyar vagy az ezen kategóriát többé-kevésbé ismerő többi finnugor nyelv igekötői „általános vélemény szerint” idegen eredetű jelenségnek számítanak e nyelvekben. Meglepő, mert nyilvánvalóan nem ismerik ZSIRAI fejtegetéseit, a kérdéssel alaposan foglalkozó kutatók (pl. SOLTÉSZ KATALIN, Az ősi magyar igekötők [*meg, el, ki, be, fel, le*]. Bp., 1959. 13—4; KÁLMÁN BÉLA, Adalékok néhány igekötő történetéhez: Benkő-Eml. 317) megállapításait. Különösen megfontolandó HADROVICS következtetése, amelynek szintén alig találtam nyomát a kérdéssel foglalkozók írásaiban: „Die ungarischen Verbalpräfixe zeigen mehr Verwandtschaft mit den slavischen Adverbien und mit den trennbaren deutschen Präfixen als mit den immer untrennbaren lateinischen und slavischen Verbalpräfixen” (HADROVICS LÁSZLÓ, Das System der Verbalpräfixe im Slavischen und Ungarischen: Die Welt der Slaven 21. 1976: 94). Nemcsak az eredetről vallott ilyen értelmű felfogások minősülnek tévedésnek, hanem azok a megjegyzések is, amelyek szerint a finnugor (uráli) nyelvektől tipológiailag idegen jelenségről lenne szó. E tévedés pedig kettős gyökerű: a) ezen nyelvek igekötője nem „prefixum” hanem helyét változtató elem, bár kétségtelenül leginkább közvetlenül az ige előtt áll, b) a finnugor igekötők lativusi funkciójú (és morfológiájú) határozószókra mennek vissza, statusuk ma is a határozószó és a sajátos „morfémaosztály” közöttinek tekinthető (I. HAJDÚ PÉTER, Nicht-Uralisches in den uralischen Sprachen: Incontri Linguistici 17. 1994: 66; vö. még: PLÉH CSABA, Mondatmegértés a magyar nyelvben. Bp., 1998. 106; KIEFER, Jelentéelmélet. Bp., 1999. 234; É. KISS—KIEFER—SIPTÁR, Új magyar nyelvtan. Bp., 1999. 33 kk.). A magyar igekötő bizonyosan belső keletkezésű, ami nem zárja ki, „hogy egyes igekötős igék tükörfordításként kerültek a finnugor nyelvekbe, például *leigáz* < német *unterjochen*, *belát* < *einsehen*... I. még észt *läbi rändama*, német *durchwandern*, észt *üile valgustama*, német *überlichten* stb.” (KÁLMÁN i. m. 316—7).

Az ugor nyelvek tanúsága egyértelművé teszi, hogy e három nyelvben idegen hatástól függetlenül jött létre az igekötő, ennek időpontja, legalábbis a kezdete az ugor együttélés kora volt. A finnségi nyelvek hasonló kategóriájának kialakulásában a szomszédos indogermán nyelveknek (főleg a németnek, kisebb részben az oroszoknak) lehetett szerepük. (E kérdéshez még vö. HONTI, Das Alter und die Entstehungsweise der „Verbalpräfixe” in uralischen Sprachen [unter besonderer Berücksichtigung des Ungarischen]. I.—II. LU. 35. 1999. 81—97, 161—76; KIEFER—HONTI, Verbal „prefixation” in the Uralic Languages: ALH. 50. 2003: 137—53).

3. A magyar nyelv egy számnévi szerkezetével kapcsolatos vélekedések. — A finnugor/ugor alapnyelvi számnevekről és számnévrendszerről elég sok téveszme látott napvilágot a folyóiratokban és alkalmi kiadványokban. Most csak a második és a harmadik tízesbeli magyar számevek szerkezetének állítólagos idegen eredetére térek ki röviden. A m. 11—19 és 21—29 értékek megnevezése olyanféle szerkezettel történik, amilyen a szlávban és az ún. balkáni nyelvekben használatos a második tízesbeli egyesek megnevezéseként. Ezekre a párhuzamokra CZUCZOR—FOGARASI (CzF. 2: 1755) és SIMONYI (Die ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik. Straßburg, 1907. 246) már régen rámutatott, majd e felismerésre alapozva a későbbi szakirodalomban hol biztosan szláv eredetűnek állították e szerkezetünket, hol pedig csak „nem kizárható” címkét kapott e feltevés (pl. GÜNTER REICHENKRON, Der lokativische Zähltypus für die Reihe 11 bis 19: „eins auf zehn”: Südostforschungen 17. 1958: 162—3; SCHÜTZ ISTVÁN, Fehér foltok a Balkánon. Bevezetés az albanológiába és a bal-

kanisztikába. Bp., 2002. 40; KISS LAJOS, Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban: NytudÉrt. 92. Bp., 1976. 186—7). Ez az elképzelés abból fakadt, hogy a) a szlávban és az ún. balkáni nyelvek nagy részében a magyaréhoz hasonlóan locativusi szerkezetű számnévi kifejezések használatosak a második tízesbeli egyesek megnevezésére, b) a kérdésről nyilatkozóknak nem volt tudomásuk arról, hogy a magyar nem áll egyedül e szerkesztésmóddal a finnugor nyelvcsaládon belül, c) sok számérték nyelvi kifejezése valójában a számolást gyakran kísérő gesztusok nyelvi kifejezése (ehhez vö. HONTI, Szláv hatás a magyar számnévszerkesztésben?: NyK. 88. 1986: 196—207).

a) A szláv, (a nem szláv balkáni nyelvek közül) a román és az albán alkalmazza a locativusi szerkesztésmódot, vö. pl. or. *одиннадуцать* ~ óegyházi szl. *jedinŭ na desęte* '11' < ósszl. **jedinŭ na desęte* '1 a 10-en', vö. m. *tizenegy* '11' < **tíz-en—egy* '10-en 1'.

b) Több rokon nyelvünkben is ismert a locativusi szerkesztésmód, csak éppen esetrag helyett névutó, (a lappban és a finnugri nyelvekben) előljáró vagy adverbium használatos, pl. vog. T *low-təmər-kat* '16 (tkp. 10-re 6)', lp. L *akta lākē nan* '11 (tkp. 1 [a] 10-en)', fi. R. *caxi päälle yhdexänkymmenen* '92 (tkp. 2 [a] 90-re)', észt R. *wiz kümmed pāle seitse* '57 (tkp. 50-re 7)'.

c) Minden kétséget kizáróan számolási gesztus nyelvi megformálása az ún. locativusi számnévi szerkezet vagy pl. a vog. *ak₆-xujp(u)-luw* '11 (tkp. 1 [és] fekvő 10)', fi. *kahdeksan* '8' < < **kakta—eksä-n* '2 nincsen-ek [du.]' is (vö. HONTI, Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. Bp., 1993. 107).

E téma lezárásául még megjegyzem, hogy a nyelvek, amint FODOR ISTVÁN megállapította (*Tizenegy-tizenkilenc, huszonegy-huszonkilenc szláv tükörszó?*: NyK. 88. 1986: 189—95), számneveket és nem számnévi szerkezeteket (morfoszintaktikai struktúrákat) szoktak átvenni egymástól. Például a zürjénnek erős orosz befolyás alatti permjék dialektusa leginkább orosz eredetű számneveket használ, de nem másolta le az orosz szerkezeteket. GREENBERG megvizsgálta a számnévrendszereket, de egyetlen olyan esetet sem említ, amikor a nyelvek morfoszintaktikai szerkezetet vettek volna át (vö. JOSEPH H. GREENBERG, Generalizations About Numeral Systems: CHARLES A. FERGUSON — MORAVCSIK EDITH A. ed., Universals of Human Language. Stanford, 1978. 288—90); BERNARD COMRIE (Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. By László Honti: Language 71. 1995: 409) viszont úgy látta, hogy ez további vizsgálatokat igényel. Szerintem a konkrét mennyiségek megnevezései, ha még egyáltalán elemezhetők a beszélők számára, őrzik konkrét képszerűségüket, azaz a számolási gesztus (pl. 'két kéz' = '10') vagy a mennyiség egyéb szemléltetésének képiségét (pl. 'két nagy bevágás a rovásfán' = '10'), és közvetlenül érzékeltetik a mennyiséget; a számnévi szerkezet alkotóelemei szinte a felismerhetlenségig összeolvadhatnak (mint pl. a szláv nyelvek második tízesbeli egyesének megnevezései vagy a finn-permi nyelvekben a 8 és a 9 megnevezései). A mennyiségeknek számolási gesztusokra stb. épülő megnevezésekor a metaforikus jelentés, azaz a mennyiség közlése válik dominánssá, ezért a szerkezet transzparenciája csökkenhet, esetleg tel-jesen el is tűnik (pl. fi. *yhdeksän*, m. *kilenc* '9'). Ezzel szemben az idiomatikus kifejezések esetében, amelyek csakugyan átkerülnek egyik nyelvből a másikba, noha az átvitt jelentés dominál, legfeljebb a valós történeti (dologi) háttér halványul el, a kifejezés grammatikailag jól formált marad (vö. pl. m. *fején találja a szöget* ~ n. *den Nagel auf den Kopf treffen*).

4. Kongruencia a jelző és jelzett szava közt. — A) E kongruencia a finnben szinte teljes, a lappban, a magyarban és a jurákban és a tavgiban korlátozottan fordul elő, szórványosan jelentkezik a volgai és a permi nyelvekben is. Ismeretlen viszont az obi-ugorban, a jenyiszejiben és a déli szamojédban.

A finnben a jelző számban és esetben szinte mindig egyeztetve van jelzett szavával, csak kevés kivétel van. Ilyen a *se* 'az' mutató névmásnak például az egyes számú inessivusa, ebben a formában régi esetrag használatos: *sii-nä talo-ssa* 'abban a házban', de vö. *tä-ssä talo-ssa* 'ebben a házban', *suur-i-ssa talo-i-ssa* '(a) nagy házakban' (FELIX J. OINAS, Concord in Balto-Finnic and Preposition Repetition in Russian: American Studies in Uralic Linguistics. Uralic and Altaic Series. Volume 1. Bloomington, 1960. 134; TAULI, Structural Tendencies in Uralic Languages: UAS. 17. London—The Hague—Paris, 1966. 260—3; ARVO LAANEST, Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Hamburg, 1982. 304—5).

A lappban rendszerint csak akkor érvényesül az egyeztetés néhány alakban, ha a jelző mutató névmás vagy számnév. Ezt a jelenséget a szakirodalom „fél kongruencia”-ként tartja számon, vö. pl. lp. N *dâm vāre* 'ezt a hegyet', *dâm vāre* 'ennek a hegynek a...', *dâ-k vāre-k* 'ezek a hegyek', vö. lp. N *dât varre* 'ez a hegy', *dâm varrai* 'ehhez a hegyhez'. A melléknévi jelző viszont nem kongruál, annak speciális „attributív” alakja használatos (OINAS i. m. 134; TAULI: UAS. 17. 1966. 262—3; ERKKI ITKONEN, Zur Frühgeschichte der lappischen und finnischen Lokalkasus: MARTTI KAHLA — ALPO RÄISÄNEN ed., CIFU. II. Pars I. Helsinki, 1968. 205; LAKÓ GYÖRGY, Chrestomathia Lapponica. Вр., 1986. 126).

A mordvinban mutató névmási jelző esetében kötelező a számbeli egyeztetés, pl. *неть лома-т-нень* 'этих людей (pl. acc.-gen.)', vö. *Мня ши-т-нень* 'в эти дни (pl. acc.-gen.)', vö. *Е се валскестэнтъ* 'в то утро (sg. acc.-gen.)', *М ся пингтъ* 'в это время (sg. acc.-gen.)' (Д. В. ЦЫГАНКИН отв. ред., Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Саранск, 1980. 259—60).

A cseremiszbben az esetbeli kongruencia jobbára mutató névmási jelzővel grammatikai esetekben jelentkezik, pl. *tudtə-n* (gen.) *oza-n* (gen.) *robotnikše ulo* 'ennek az úrnak volt bérese' (ERNST LEWY, Tscheremissische Grammatik. Leipzig, 1922. 117, 127). A számbeli egyeztetés is előfordul, pl. keleti cs. *nine uškal-wlak* 'ezek a tehének', de vö. nyugati cs. *tə eđem-wlä* 'azok az emberek' (ALHO ALHONIEMI, Marin kieliooppi. Helsinki, 1985. 85, 86).

A votjákban akkor van szám- és esetbeli kongruencia a jelzős szerkezetben, amikor legalább a mutató névmási jelző tartalmazza az *-ez*, *-iz* determináló elemet: pl. *bur-ijn-iz šinm-ijn-iz* 'jobb szemével', *та-из книга* 'это (именно) книга' : *та-из-лы книга-лы* 'этой (именно) книге', *та-ос-ыз-лэн книга-ос-лэн* 'у этих (именно) книг' (В. М. ВАХРУШЕВ отв. ред., Русско-удмуртский словарь. Москва, 1956. 1306, 1308; Удмуртско-русский словарь. Москва, 1983. 577).

A zürjénben a jelző általában nem kongruál jelzett szavával (RÉDEI, Die syrjänische Sprache: DENIS SINOR szerk. i. m. 122). Mutató névmási jelző azonban kongruálhat számban és esetben egyaránt, pl. *V naja niŋjas* 'azok a leányok', *Ud. silen mužiklen baba•is kuli* 'annak az embernek a felesége meghalt' (FOKOS, Zürjén szövegek. Вр., 1916. 70, 182), Р „Местоимение *эта* 'этот, эта, это' в роли определения может согласоваться с существительным в числе и падеже: *эта книгаыс* 'эта книга', *эта книгаэс* 'эти книги', *этö книгасö* (вин. п. ед. ч.) 'эту книгу', *этö книгаэсö* (вин. п. мн. ч.) 'эти книги'" (Р. М. БАТАЛОВА — А. Ц. КРИВОЩЕКОВА-ГАНТМАН, Коми-пермяцко—русский словарь. Москва, 1985. 609; vö. még F. J. WIEDEMANN, Versuch einer Grammatik der syrjänischen Sprache nach dem in der Übersetzung des Evangelium Matthäi gebrauchten Dialekte. Reval, 1847. 52; TAULI: UAS. 17. 1966: 265; М. А. САХАРОВА — Н. Н. СЕЛЬКОВ, Ижемский диалект коми языка. Сыктывкар, 1976. 75—6).

A magyarban teljes a kongruencia, ha a jelző mutató névmás, sőt ilyenkor a névutós szerkezetben a névutó a névmás után is jelentkezik, pl. *ez-zel a ház-zal, ez-ek-vel a házak-kal, ez előtt a ház előtt, ez-ek előtt a ház-ak előtt*.

A jurákban általában nincs egyeztetés, olykor azonban előfordulhat, főleg accusativusban, ritkábban genitivusban és prolativusban (Н. М. ТЕРЕЩЕНКО, Ненецкий язык: В. И. ЛЫТКИН — К. Е. МАЙТИНСКАЯ ред., Финно-угорские и самодийские языки. Языки народов СССР. III. Москва, 1966. 391—2; ТЕРЕЩЕНКО, Ненецкий язык: Ю. С. ЕЛИСЕЕВ — К. Е. МАЙТИНСКАЯ отв. ред., Языки мира. Уральские языки. Москва, 1993. 339; még vö. N. SEBESTYÉN IRÉN, Beiträge zum Problem der protolappischen Sprache: ALH. 3. 1953: 309 k.): *tikīm? χiberim?* 'ezt az embert' (HAJDÚ, Chrestomathia Samoiedica. Вр., 1968. 70), *хев" хӓда"* 'короткие ногти', vö. *хем" хӓда* 'короткий ноготь' (ТЕРЕЩЕНКО in ЕЛИСЕЕВ—МАЙТИНСКАЯ szerk. i. m. i. h.).

A tavgiban van részleges esetegyeztetés bizonyos casusokban (M. A. CASTRÉN, Grammatik der samojedischen Sprachen: UAS. 53. St. Petersburg — Bloomington — The Hague, 1854/1966. 187), de csak mutató névmási adatokat ismerek erre a jelenségre, pl. *эмтj* (nom.) *koru?* (nom.) 'этот дом (sg. nom.)', *эмә(m)* (acc.) *korudә(m)* (acc.) 'этот дом (sg. acc.)', *эмә(η)* (gen.) *korudә(η)* (gen.) 'этого дома (sg. gen.)', de: *эмә(η)* (gen.) *korutәnu* (lok.) 'в этом доме (sg. lok.)', *эмә(η)* (gen.) *korukәtә* (elat.) 'из этого дома (sg. elat.)'; *эмә?* (pl. nom.) *korudә?* (pl. nom.) 'эти дома (pl. nom.)', *эмәj* (pl. acc.) *korudәj* (pl. acc.) 'эти дома (pl. acc.)', *эмj?* (pl. gen.) *korudү?* (pl. gen.) 'этих домов (pl. gen.)', de: *эмj?* (pl. gen.) *korutini* (pl. lok.) 'в этих домах (pl. lok.)', *эмj?* (pl. gen.) *korukitә* (pl. elat.) 'из этих домов (pl. elat.)' (HELMISKI levélbeli közlése).

B) Ami a finnségi nyelvek egyeztetésének eredetét illeti, megoszlanak a vélemények. Egyesek belső, mások külső okokkal magyarázzák a meglétét, megint mások mindkét lehetőséget valószínűnek gondolják. GEORG VON DER GABELENTZ (Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse. Leipzig, 1901. 271) óta kísért a gondolat, hogy germán befolyásnak köszönhető, de kisebb mértékben a balti és a szláv hatás is szóba került (pl. PAAVO RAVILA, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen: FUF. 27. 1941: 112; utoljára: HAJDÚ, Lappáliák: MÉSZÁROS EDIT szerk., Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. A JATE Finnugor Tanaszék különkiadványa. Szeged, 1996. 115). Akik belső okokat kerestek (KLEMM ANTAL, Magyar történeti mondattan. Вр., 1928—1940. 287; LAURI HAKULINEN, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Viides, muuttamaton painos. Helsinki, 2000. 543—4; PAPP ISTVÁN, Hozzászólás [A névragozás történetéből c. előadáshoz az I. finnugor nyelvészeti konferencián]: NyK. 1956: 103; Zur Frage der Kongruenz des Adjektivattributs im Finnischen: MSFOu. 125. 1962: 408), többféle, itt nem részletezendő hipotézissel rukkoltak elő (ezekről l. HONTI, Fremdes oder Eigenständiges? Zum historischen Hintergrund der Attributivkongruenz in uralischen Sprachen: SIRKKA-LIISA HAHMO — TETTE HOFSTRA — HONTI LÁSZLÓ — PAUL VAN LINDE — OSMO NIKKILÄ Hrsg., Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Maastricht, 1997. 135—44.).

SCHLACHTER volt az egyetlen, aki nemcsak pusztán ötletként adta elő a finnségi kongruencia esetleges idegen (germán) eredetét, hanem igyekezett valószínűsíteni is: „wenn wir hier ... ohne germanischen Einfluß auskommen wollen, müßte sich ein deutlich sichtbares Motiv und eine breite Ausgangsbasis aufzeigen lassen” (WOLFGANG SCHLACHTER, Die Kongruenz des attributiven Adjektivs im Finnischen: HELMUT HUMBACH — HEINZ BECHERT Hrsg., Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 12. München, 1958. 12; vö. még 13—23). A magyarral kapcsolatban így szól elutasító álláspontja: „Der bekanntlich einzige Kongruenzfall des Ungarischen (Typ *ez-t a háza-t* 'dieses Haus (acc.)'), wo in der Tat eine Art Apposition vorliegt, kann hier nichts beweisen. Er tritt nämlich nur im

Zusammenhang mit Demonstrativpronomina auf, also mit Zeigwörtern, deren Natur es gestattet, Vorstellungen oder ganze Situationen zeigend zu identifizieren, bevor man sie noch gedanklich oder gar sprachlich gegliedert hat” (SCHLACHTER i. m. 16). De éppen az értelmezői helyzetű főnév teszi egyértelművé a denotátum azonosítását, lévén a deiktikus mutató névmás az egyenletben szereplő „x”-hez hasonló funkciójú, ti. csak az egyenlet megoldásával kap egzakt értéket, azaz a névmási rámutatás utáni, név szerinti azonosítással. Ha a névmás az értelmező, mint a mordvin determinált főnévragozás előzményében és a magyar beszélt nyelvi nyomatékos topik esetében, vö. pl. *Máriát(,) azt meglátogattam* (SZABOLCSI ANNA, Az aktuális mondattagolás szemantikájához: NyK. 1980: 77), akkor anaforikus szerepe van. Az sem elhanyagolható körülmény, hogy a kongruenciahordozó morfémák a (régebbi) germánban és a finnségiben morfológiaileg eltérő jellegűek voltak; ezt SCHLACHTER (i. m. 16) megemlítette, de nem tulajdonított neki jelentőséget. Márpedig ez azért fontos, mert az agglutináló finnségi nyelvekben a számjelek és az esetragok egymástól jól elkülöníthetők és hangalakilag viszonylag stabilak, míg a flektáló germánban a kétféle morféma portmanteau-morfémává összemosódva jelentkezett és ragozási osztályonként legtöbbször eltérő hangalakú volt. Ezzel szemben az északi oroszban, ahol a prepozíció mind a jelző, mind a jelzett szó előtt fellép, vö. pl. *у Гаврилу у дьяка* 'Gavrilánál, a diakónusnál', *на колохозной на работе* 'a kolhozbeli munkában' (l. OINAS i. m. 134), talán számolhatunk idegen, mégpedig finnségi hatással.

Egyedül RAVILA feltevése plauzibilis: szerinte a főnév a mutató névmás értelmezője volt, s ezért ugyanazon numerusjelet és esetragot vette fel, mint a mutató névmás. Utalt a magyar szerkezetre (pl. *ezt a házat*), s egyúttal megjegyezte, hogy más uráli nyelvekben is éppen a mutató névmási jelzős szerkezetekben fordul elő a kongruencia. Az értelmezős szerkezet átértékelődött jelzőssé (RAVILA, Adjektíviattribuutin kongruenssin synty suomen kielessä: Sananjalka 2. 1960: 32—5). Ezt a magyarázatot egyértelműen megerősíti a lapp, a mordvin, a cseremis, a votják, a zürjén, a magyar, a jurák és a tavgi.

5. Az ugor alapnyelv realitásának kérdése. — Az ugorként ismert nyelveknek az uráli nyelvek körében genetikailag kijelölt helyét illetően három felfogásról van tudomásom:

a) Jó egy évszázadon át axiómának számított a finnugor (uráli) nyelvtudományban, hogy a két obi-ugor nyelv (vagyis a vogul és az osztják) a magyarral együtt az uráli nyelvcsalád finnugor ágának keleti, ún. ugor csoportját alkotja, míg a finn-permi nyelvek a nyugati csoport tagjai.

b) Csak a legutóbbi évtizedekben bukkantak fel olyan vélekedések, amelyek szerint korántsem biztos, hogy a magyar egy olyan nyelvi előzményből származna, amely a finnugor alapnyelv felbomlása után a vogulnak és az osztjáknak is őse lett volna,

c) vagy hogy a két obi-ugor nyelvnek a finnugor alapnyelv felbomlását követően egyáltalán közös előzménye lett volna, tehát a három ún. ugor nyelv ennek megfelelően a finnugor nyelveknek külön-külön éppen olyan önálló ágát alkotná, mint a finn-permi nyelvek közössége.

A kérdés természetesen az, hogy e három felfogás közül melyik tekinthető a kérdéses nyelvek tanúságtétele alapján reálisnak vagy legalábbis valamelyest valószínűnek. E probléma vizsgálata azt teszi szükségessé, hogy e nézeteket összevegyük a három, eddig ugorként ismert nyelv közös vallomásával.

A) Megjegyzések az ugor nyelvek közti rokonsági viszonyról közzétett némely vélekedésekről. — Korábban már összefoglaltam az ugor nyelvek esetleges közelebbi rokonságával kapcsolatos nézeteket, és előadtam az ezen nyelvekből számomra adódott következtetéseket (HONTI, Az ugor

nyelvek jellemző vonásai [Észrevételek az ugor egység kérdéséhez]: NyK. 1979: 225—45; Characteristic Features of Ugric Languages [Observations on the Question of Ugric Unity]: ALH. 29. 1979: 1—26).¹ Helykímélés végett gyakran csak utalok a korábbi írásaim lapszámára, hogy az ott előadottakat és az irodalmi hivatkozásokat itt ne kelljen megismételnem.

Az utóbbi mintegy két évtizedben az ezen kérdésről közzétett nézetekben számomra az a legfeltűnőbb, hogy nagyon gyakran ellentétes értelmű állásfoglalások láttak napvilágot ugyanazon részproblémák megítéléséről. Ha egy nem finnugrista próbálna ezek alapján véleményt formálni, igencsak nehéz helyzetben lenne, nem tudná, mit kell hinnie, ha az egyik nyilatkozó valamiről azt állítja, hogy fehér, a másik pedig éppen olyan meggyőződéssel jelenti ki, hogy az bizony fekete... Nem ritkán pedig csak odavetett, mindenmű indokolás és magyarázat nélküli kijelentések hivatottak az ugor csoporton belüli viszonyokat minősíteni.

GULYA JÁNOS egy régebbi idevágó tanulmányában így nyilatkozott: „W. Steinitz mind a vogul, mind az osztják magánhangzórendszerek magyarázata során többször — és helyesen — hivatkozott e két nyelvnek az egymásra gyakorolt másodlagos hatására [GWV. (= Geschichte des wogulischen Vokalismus. Berlin, 1955. H. L.) 152]. Ilyen egyezések a hangtanon kívül e nyelvekben másutt is vannak (például a birtokos személyjelek körében²). E két nyelv, a vogul és az osztják szomszédságából fakadó kiegyenlítő hatáshoz én még felemlíteném egy igen valószínű közös szubsztrátum ugyanilyen irányban ható, nagymérvű lehetőségét is³... [Bekezdés.] A feltételezett obi-ugor egységen belül mi most már a valóban közös, az ősi közösség emléke, és mi az ilyen vagy olyan irányú konvergencia eredménye? Mindezeket látva, nem lenne-e — akár csak munkahipotézisként — helyesebb, ha az ugor nyelvek körében nem kettéosztódással, ha-nem közvetlenül három ősi leánynyelv kialakulásával számolnánk? Esetleg akár még azzal az eredménnyel is, hogy nem volt számottevő az az időszak, amit valamilyen kapcsolatban két későbbi önálló nyelv még egy ideig együtt töltött. Más megközelítésben: pánkron meg gondolás alapján is úgy vélem, a kutatás jelen állásában a kettéosztódásos magyarázat helyett célszerűbb közvetlenül három későbbi ugor jellegű nyelv proto-nyelvi formáját, azaz ősmagyart, ősvogult és ősosztjákat, illetőleg eleve magyart, vogult és osztjákat minden további összekapcsolás nélkül felvennünk” (GULYA JÁNOS, Megjegyzések az ugor őshaza és az ugor nyelvek szétválása kérdéséről: BARTHA ANTAL et al. szerk., Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977: 118). Annak idején igyekeztem rámutatni e felfogás megalapozatlan voltára (HONTI: NyK. 1979: 240, ALH. 29. 1979: 23). HELIMSKIJ hozzám hasonlóan ítélte meg GULYA kísérletét (Е. А. ХЕЛИМСКИЙ, Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели [Лингвистическая и этногенетическая интерпретация]. Москва, 1982. 21—2).

¹ Tudtommal elsőként DÉCSY GYULA foglalta össze az ugor nyelvek közös vonásait (Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden, 1965. 169—72).

² Bevallom, nem is sejtem, mire gondolhatott itt a szerző, hiszen amennyire én ismerem az obi-ugor nyelveket és nyelvjárásaikat, nincsen olyan birtokos személyjel egyetlen nyelvjárásukban sem, amely hangalakját a másik obi-ugor nyelv valamely nyelvjárása alakította volna. GULYA „pl.” aposztrofálása arra enged következtetni, hogy neki egyéb ilyen jelenségről is van tudomása — nekem nincs...

³ Az esetleges szubsztrátumra vagy areális kapcsolatokra való hivatkozás igen gyakran csak annak az indirekt beismerése, hogy valamely fogas kérdésre nem tud a szerző választ találni. Talán csak akkor lenne érdemes szubsztrátumot emlegetni, ha a szubsztrátumnyelvet meg tudjuk nevezni, és persze tudunk is róla valamit.

Az uráli nyelvek közös szókincsét vizsgáló szamojedológus JANHUNEN reálisan ítélte meg a helyzetet: „...suomalais-ugrilainen kielihaara on paljon monimuotoisempi ja sen sisäiset suhteet kaikin puolin hämmästyttävämpiä. Erityisesti ugrilaisten kielten asema tässä kokonaisuudessa on yhä monessa suhteessa epäselvä, eikä ugrilaista kantakieltä ole kyetty eksplisiittisesti rekonstruoida siitä huolimatta ettei sen diakronisesta todellisuudesta ole epäilystä...” (JUHA JANHUNEN, Uralilaisen kantakielen sanastosta: JSFOu. 77. 1982: 219).

B) Az ugor nyelvek közti szókincsbeli egyezések kérdése. — Az uráli nyelvészeti kétségtelenül egyik legsikeresebb művelője, HAJDÚ PÉTER, akinek valamikor (HAJDÚ, Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez: NyK. 1952: 264—9) semmiféle kétségei sem voltak az ugor egység meglétét illetően, később azonban bizonytalanságának adott hangot, bár szerinte is viszonylag sok egyezés van az ugor nyelvek szókincsében (Die uralischen Sprachen: HAJDÚ PÉTER — DOMOKOS PÉTER, Die uralischen Sprachen und Literaturen. Bp.—Hamburg, 1987. 334). Ennek az állításnak az ellenkezője is megtalálható a szakirodalomban: „Pelkästään sanastomäärien perusteella näyttää yhteisugrilainen kausi heikosti dokumentoidulta:

uralilaisia suomalais-ugrilaisia ugrilaisia obinugrilaisia
sanoja 181 sanoja 357 sanoja 162 sanoja n. 500” (KAISA HÄKKINEN, Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Turku, 1984. 92). Ezzel szemben az UEW. alapján készített statisztikai kimutatásomból (HONTI, Statistisches zum Uralischen etymologischen Wörterbuch: LU. 29. 1993: 241—58) például a következők derülnek ki:

Az UEW.-ben tárgyalt
704 magyar szónak a megfelelései a finnugor nyelvek körében

	vog.	osztj.	zürj.	votj.	cser.	mord.	lapp	finn
m.	404	381	293	262	211	199	230	287

Az UEW.-ben tárgyalt
726 vogul szónak a megfelelései a finnugor nyelvek körében

	m.	osztj.	zürj.	votj.	cser.	mord.	lapp	finn
vog.	404	547	312	275	209	195	261	317

Az UEW.-ben tárgyalt
779 osztják szónak a megfelelései a finnugor nyelvek körében

	m.	vog.	zürj.	votj.	cser.	mord.	lapp	finn
osztj.	381	547	320	275	228	216	297	334

Az UEW.-ben tárgyalt
704 magyar szónak kizárólagos obi-ugor megfelelései

	vog.	osztj.
m.	144	127

Ha pedig valaki úgy véli, hogy csekély a két obi-ugor nyelv közös szókincse, annak csak azt javasolhatom, szánjon némi időt a DEWOS. (W. STEINITZ Hrsg., Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin, 1966—93.) anyagának áttanulmányozására...

A magyar és a két obi-ugor nyelv közti lexikális kapcsolatoknak a közelebbi rokonság szempontjából elégséges vagy elégtelen voltát összehasonlíthatjuk például a lapp és

a két volgai nyelv hasonló adataival (ismereteim szerint ui. a lapp, a mordvin és a csere-misz esetében még senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni, hogy ezek egy közös alapnyelvre, a finn-volgai alapnyelvre mennek vissza).

Összehasonlításként nézzük meg például azt, hogy a lapp és egyéb finnugor nyelvek közt mennyi a közös szó (HONTI: LU. 29. 1993: 256—7).

Az UEW.-ben tárgyalt								
726 lapp szónak a megfelelései a finnugor nyelvek körében								
	fi.	mord.	cser.	votj.	zürj.	osztj.	vog.	m.
lapp	454	320	283	253	313	297	261	230

Az UEW.-ben tárgyalt		
726 lapp szónak kizárólagos volgai megfelelései		
	mord.	cser.
lapp	101	60

Ezen adatok alapján igen nehéz lenne csatlakoznom a szkepticizmust sugárzó állásfoglalásokhoz. Itt utalnom kell még arra a megjegyzésemre, amelyet akkor tettem, amikor első ízben szóltam hozzá az ugor problémához: „Mivel egy magyar szó finnugor eredetűvé minősítéséhez elegendő, ha az egy tucatnyi finn-permi nyelvnek csak az egyikéből van hozzákapcsolható megfelelő, míg az ugor minősítéshez legalább az egyik obi-ugor nyelvből van szükségünk megfelelőre, vagyis a nyelvek számát tekintve a finnugor eredet igazolhatóságának nagyobb a valószínűsége, mint az ugorénak, ezért az ugor kori [magyar] szók 23%-a [az MSzFE. anyagában] komoly aránynak tekinthető” (HONTI: NyK. 1979: 234—5, vö. még HONTI: ALH. 29. 1979: 12—3) — ezt változatlanul fenntartom.

A magyar—vogul/osztják közös szókincs egyes elemei különös súllyal esnek latba. Megítélésem szerint rendkívül fontos a közös magyar-vogul ethnonym (amelynek van osztják megfelelője is): m. *magyar* ~ vog. Szó. *mānsi* 'vogul'. Nem kevésbé fontosak a lótarással kapcsolatos szavak és kifejezések: m. *harmadfű ló* ~ vog. *kurəm pum tēm luw* vagy az azonos szemléletű összetételek: m. *hét-fő*, vog. *sāt-puŋk-χōtal* 'vasárnap', osztj. *Uapət-ōχ-χātəλ* 'ua.', szó szerint: 'hét-fő-nap'), a m. *iafia* (= *i-a—fi-a*) ~ vog. So *āyi-piy* 'gyerek' ~ osztj. *Tij āyit pādyt* 'gyerekek' ugor kori összefoglaló (copulativ) összetételnek látszik (vö. még HONTI, Ugrisches: LU. 26. 1990: 299).

C) Hangtani egyezések. — Állítólag csekélyek az ugor nyelvek közös hangtani újításai. Ezt elég nehéz kérdésnek vélem, mert ennek megítéléséhez azt a kérdést kell feltennem: mennyivel több újítást tudunk a finn-permi vagy a finn-volgai alapnyelvben kimutatni. Az a kevés, bizonyíthatóan ugor kori hangtani változás is azonban olyan mélyrehatóan bizonyul, hogy egyebek közt ezek különítik el őket a finn-permi nyelvektől. Én két ilyen döntő jelentőségű hangváltozást ismerek:

Az U/FU alapnyelvi szibilánsoknak az ugor korban elkezdődött és hosszan elhúzódott változásai (HONTI, Zur ugrischen Lautgeschichte (Beiträge zur relativen Chronologie einiger Lautwandel in den ugrischen Sprachen): ALH. 33. 1983: 113—22; főleg HONTI, A vogul *s* és *š* U/FU alapnyelvi szibiláns előzményei: NyK. 1986: 258—63) és a szókezdő **k* velarizációjának köszönhető módosulások. (E nyelvekben a hangfejlődések eredményei tekinthetők az ugor és a finn-permi ág közti legmarkánsabb különbségeknek.) Az első fontos hangtörténeti esemény az U/FU szibilánsoknak az ugor korban elkezdődött módosulása volt, amelynek eredményeként az U/FU **s* és **š* helyén magyar *ø*, vogul *t* és osztják *l ~ j- ~ ø- ~ ʌ ~ t* található, illetve az alapnyelvi **s* depalatalizálódott e nyelvekben. A másik döntő jelentőségű hangváltozás az volt, hogy a veláris magánhangzó előtti

k helyét vagy egy erősen veláris ejtésű: *k̄*, vagy egy mediopalatális/veláris spiráns foglalta el: *χ*, vagy éppen laringális *h* a folytatója (ehhez vö. pl. LAZICZIUS GYULA, A finnugor szókezdő *k* magyar fejleményei mélyhangú szavakban: MNy. 1938: 32).

A többi hangváltozás is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az ugor nyelvek hangtani arculata eltér a finn-permi nyelvekétől (ezeket l. HONTI, Ugor alapnyelv: téves vagy reális hipotézis?: BAKRÓ-NAGY MARIANNE — MOLNÁR ZOLTÁN — SALÁNKI ZSUZSANNA — SIPOS MÁRIA szerk., Ugor Műhely, 1997. szeptember 17—19. Budapesti Uráli Műhely I. Budapest, 1999. 28).

D) M o r f o l ó g i a . — Ismereteim szerint a közös morfológiai jegyek nem korlátozódnak kevés elemre, amelyek közül most valóban csak néhányra utalok (részletesebben l. HONTI: Ugor alapnyelv... 28—30). A m. *-va/-ve*, *-ván/-vén*, az osztj. *-man/-män* ~ *-min/-min* és a vog. *-m3* ugor kori **m3*, **m3n* „Gerundium des Zustands” folytatói (SZ. KISPÁL MAGDOLNA, Über einige Fragen der ugrischen Verbalnomina: KAHLA—RÄISÄNEN ed., Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Helsingiae habitus... Pars I. Helsinki, 1968. 272). A magyar-vogul caritivussuffixum ugor kori örökség (esetleges távolabbi kapcsolataira l. ITKONEN, Ugrilaisten kielten karitiivista: DERÉKY PÁL — RIESE, TIMOTHY — SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE — HAJDÚ PÉTER Hrsg., Linguistica Uralica. Wien—Budapest, 1992. 221—37). Az *-l* ablativusrag minden bizonnyal nem régebb az ugor kornál. Új, localisi viszonyt jelölő casusragcsalád alakult ki a **-nä-* bázisú névutóból az ugor alapnyelvben. A m. *én* ~ vog. *am*, *äm* ’ich’ névmás előzménye az ugor alapnyelv korában bizonyos mondatfonetikai helyzetben alakulhatott ki és konkurálhatott az eredetibb formával (ez utóbbi állandósult az osztják, az előbbi pedig a vogul és a magyar előzményében). A m. *ő* E/3 szem. névmásban ugyanaz az **-ŋ* képző lappang, amely az obi-ugor nyelvekben megvan. A T/1 személyű igerag és birtokos személyjel ugor alapnyelvi „labiális magánhangzó + **k*” hangalakú morfémára vezethető vissza.

A ’2’ számnév nem jelzői alakjának megformáltsága azonos morfémával, a dualis **-γ* morfémájával történik: m. *két* ’2 (attr.) ~ *kettő* (<< **kätʒy*) ’2 (nem-attr.)’ ~ vog. So. *kit* ~ *kitʒy* ~ osztj. VVj. *kät* ~ *kätʒən*, *kätkən*.

A legfrissebb felismerés JANURIK TAMÁSTÓL (Az esetrendszer változásai az ugor nyelvekben. Az „Ugor Műhely” című konferencián, Budapesten, 1997. szeptember 17-én elhangzott előadás) származik: az irányhármasságot kifejező magyar és vogul adverbiumok egy részében az ablativusi funkciójúak gyakran a lativusi alakra épülnek, vö. m. *itt* ~ *ide* ~ *inné-t/inne-n*, vog. *tit* ~ *tiy* ~ *tiy-əl* ’ua.’. Az osztjákra azonban ez már nem igaz, vö. VVj. *tēt* ~ *tēy* ~ *tēl* ’ua.’, Kaz. *tīw* ~ *tāta* ~ *tāta* ’ua.’.

Az ugor nyelvek más képzővel formálják meg a kettős jelző második melléknévi tagját, ha az elidegeníthető (alinéable) és megint másként, ha az elidegeníthetetlen (inalinéable) tulajdonságot jelöl (DENIS CREISSELS, Note sur la distinction alinéable-inalinéable dans l’expression de la possession en hongrois: ÉFOu. 12. 1975: 151—67; KÁLMÁN, A szerves és szervetlen kapcsolat egyik kifejezése az ugor nyelvekben: BERCZKI—DOMOKOS szerk., Uralisztikai tanulmányok [Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére]. Bp., 1983. 193—205; Adalék egy közös nyelvhasználati jelenséghez: KOVÁCS LÁSZLÓ — VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., Honfoglalás és nyelvészet. Bp., 1997. 43—7), vö. pl. m. *kék ruhás nő* ~ *kékhajú nő*.

Közös — részben szintaktikai — vonás, hogy „Az ugor nyelvek helyhatározói viszonyító eszközeiben megvan a morfológiai elhatárolás a névutó és a határozószó között, pl. osztj. *itpənə* ~ *ilŋ*; *kimpijŋ* ~ *kāmən*, vog. *jol(i)-pält* ~ *jolən*; *numi-pält* ~ *numən*; m. *alatt* ~ *alant*, *alul*; *fölött* ~ *fent*. A finn-permi ágra azonban ez nem jellemző, pl. *takana* ’hinter; hinten’, *vieressä* ’neben, an’; zürj. *vijlŋ* ’über; oben’; *berjŋ* ’hinter, nach; hinten’; *beris* ’hinter ... hervor; von hinten’” (SEILENTHAL 1981: 468).

E) T ő t a n . — Különösen fontosnak látom az általam instabil tövűnek nevezett igék egységes viselkedését a három ugor nyelvben. Ennek a tőtípusnak a nyelvcsalád egyetlen más tagjában nyoma sincs. Az alábbiakban csoportokra bontva mutatom be az idetartozó igéket.

a) Mindhárom ugor nyelvben megvan az instabil tövű ige

1. m. *ē-*, *ēv-*, *ész-* ~ vog. **tī* ~ **tīγ-* ~ **tāj-* ~ osztj. << FU **sewe-* (**seye-*) > fi. *syö-* (UEW. 440)

2—3. m. *vē-*, *vēv-*, *vész-/vi-*, *viv-*, *visz-* ~ vog. **wī-* ~ **wīγ-* ~ **wāj-* ~ osztj. **wē-* ~ **wěj-* << FU **wiye-* > fi. *vie-* (UEW. 573)

b) csak a két obi-ugor nyelvben van meg az instabil tövű ige

4. vog. **jī-* ~ **jīγ-* ~ **jāj-* ~ osztj. **jē-/jō-* ~ **jēγ-/jōγ-* << Ug. (? FU) **jš̄η3-*, **jš̄γ3-* (**jšk3-*) > m. *jō-* ~ *jöv-* (UEW. 109)

5. vog. **mī-* ~ **mīγ-* ~ **māj-* ~ osztj. **mē-* ~ **mēj-* << FU **miye-* > fi. *myö-*, *myy-* (UEW. 275)

6. vog. **wī-* ~ **wīγ-* ~ **wāj-* ~ osztj. **wu-* ~ **wuj-* << U **wš̄j3-* > m. *ó-* ~ *óv* (UEW. 588, vö. még 901)

c) egy-egy ugor nyelvben van meg az instabil tövű ige

α) csak a magyarban van meg az instabil tövű ige

7. m. *i-* ~ *iv-* ~ *isz-* << FU **juye-* (**juke-*) > fi. *juo-* (UEW. 103)

8. m. *lē-* ~ *löv-* ~ *lész-* << FU **le-* > fi. *lie-* (UEW. 243)

9. m. *tē-* ~ *tév-* ~ *tész-* << FU **teke-* > fi. *teke-* (UEW. 519)

10. m. *hi-* ~ *hiv-* ~ *hisz-* << ? (vö. EWUng. 562)

β) csak a vogulban van meg az instabil tövű ige

11. vog. **lī-* ~ **līγ-* ~ **lāj-* << FU **lewe-* > m. *lő-* ~ *löv-* ~ fi. *lyö-* (UEW. 247)

γ) csak az osztjákban van meg az instabil tövű ige

12. osztj. **nü-* ~ **nüγ-* << FU **näke-* > m. *né-z-* ~ vog. **nīγ-l-* ~ fi. *näke-* (UEW. 302)

13. osztj. **tu-* ~ **tuγ-* << U **toye-* > ?m. *toj-* ~ vog. **tū-l-* ~ fi. *tuo-* (UEW. 529)

(HONTI, Széjljegyzetek instabil tövű igéink történetéhez: NyK. 87. 1985: 51—2, 77—8, Lautgeschichte, Etymologie, historisch-vergleichende Morphologie [ein gemeinsamer Typ von Stammalternation im Ugrischen]: Parallelismus und Etymologie. Studien zu Ehren von Wolfgang Steinitz anlässlich seines 80. Geburtstags. Berlin, 1987. 188—9; vö. még SZ. KISPÁL, Egy ősi töváltakozás az ugor nyelvekben: J. KALLIO — K. HÄKKINEN — L. KYTÖMÄKI toim., Sanomia. Turku, 1970. 119—28).

F) F r a z e o l ó g i a . — Érdemes megemlékezni egy olyan kifejezésről is, amely kétséget kizáróan közös a magyar és a két obi-ugor nyelv között. Ez pedig a m. *kenyeret keres* '(sein) Brot verdienen', tkp. 'Brot suchen', vog. *kinš-* 'suchen; Jagd machen, jagen', osztj. *kēñč-* stb. 'suchen; Jagd und Fischfang treiben' közös, ugor kori kifejezések, amelyek az '(állatot) ölni' eufemisztikus kifejezésre mennek vissza (HONTI: LU. 26. 1990: 298—9)¹.

BERECZKI GÁBOR hívta fel a figyelmet arra, hogy a vog. *χosa minas, wāfi minas* 'hosszú ideig ment, rövid ideig ment', osztj. *wàn manləŋən, χou manləŋən* 'rövid ideig mennek, hosszú ideig mennek' foklórfordulatnak van pontos magyar megfelelője, amely a székely népköltészetben fordul elő, vö. pl. *mentek kicsit, mentek sokat*. Hasonló fordulatot talált a cseremiszenben is. Mivel azonban a három ugor nyelv kifejezései voltaképpen

¹ A. MOLNÁR FERENC kollégám volt szíves figyelmemet felhívni KÁLMÁN BÉLA „Keres” című kis írására (Nyr. 83. 1959: 483—4), amelyben e kifejezés obi-ugor rokonságára rámutatott. Sajnálom, hogy erről nekem nem volt tudomásom, amikor e kérdéssel foglalkoztam.

pontosan egymás hasonmásai, okunk van feltételezni, hogy e szerkezet az ugor együttélés idején lehetett általános (BERECZKI, Mentek kicsit, mentek sokat...: MNy. 1975: 338).

HONTI LÁSZLÓ

Beliefs and hypotheses in Uralistics

This paper discusses certain assumptions that have been made within Uralistics, some of which are closely connected to the remote past of the Hungarian language. The author provides a critical survey of some unfounded hypotheses — or rather beliefs — that have been published over the past few decades and attempts to counter them with well-founded hypotheses. The specific issues are as follows: 1. the original (Proto-Uralic/Proto-Finno-Ugric) order of possessive suffixes and case suffixes; 2. the age and origin of Hungarian preverbs; 3. the explanation of Hungarian numerals exhibiting a locative structure (e.g. *tiz-en—egy* ‘eleven’, literally ‘one—on-ten’) that traces them back to Slavic; 4. the emergence of congruence between a noun and its adjectival modifier in Hungarian and other Uralic languages; 5. the issue of whether Proto-Ugric really existed.

LÁSZLÓ HONTI